

Ayda ERAYDIN*

DEĞİŞEN DÜNYADA BÖLGE PLANLAMANIN YENİDEN TANIMLANMASI: BİR EKONOMİK BÜTÜNLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞME PROJESİ**

GİRİŞ

1950'li yıllarda tüm dünyada gündeme gelen bölge planlama 1970'lere gelindiğinde eski çekiciliğini yitirmiştir. Bunun nedeni salt bölge planlamaya ilişkin beklentilerin karşılanamaması olmayıp, daha önceki dönemde tanımlanan ekonomik kalkınma/gelişme paradigmasının değişmesini zorlayan nedenlerin ortaya çıkmasıdır. Günümüzde yeni bir gelişme kavramı ile birlikte dünya düzeninin yeniden tanımlanması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede iki önemli değişim söz konusudur. Bunlardan ilki, mekansal birimlerin ve bölge kavramının değişmesidir. Ulus devletin bir bölümü olarak tanımlanan bölge günümüzde geçerli değildir. İkinci önemli değişim, gelişmişlik kavramının geçmişteki ekonomik vurgulu içeriğinin değişerek, yeni bir toplumsal düzeninin oluşturulması ile birlikte ele alınmasıdır. *Tüm toplum kesimleri ve bireylerin katılımı ile, birbirlerinden etkilenerek ve birlikte belirledikleri bir sürecin gerçekleştirilmesi* gündeme gelirken, planlamanın yeni içeriği ile bu sürece yol göstermek, kolaylaştırmak, bilgi sağlamak, karşı görüşleri uzlaştırmak ve uzun dönemli vizyonları toplumun seçmesine sunmak gibi görevler üstlenmesi söz konusu olacaktır. Bu niteliği ile planlama ve özellikle yerel/bölgesel planlama, toplum için ekonomik ve sosyal gelişme ile birlikte bir demokratikleşme projesinin geliştirilmesi olmaktadır.

Bu bildiri kapsamında bu tanıma nasıl ulaşıldığı ve bu dönüşümün gerekçeleri tanımlanmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise yeni bölge planlama yaklaşımının temel ilkeleri tartışmaya açılacaktır.

DÜNYADAKİ YENİ DÜZENİ BELİRLEYEN ANA EĞİLİMLER

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki otuz yıl tüm dünyada refahın arttığı bir büyüme dönemi iken, bunun ardından gelen dönemde yerleşik düzenin sarsıldığı, sürekli değişen ekonomik yapılar ve üretim döngülerinin gündeme geldiği ve teknolojik ilerlemenin tüm sektörleri etkilediği izlenmiştir. Bu kargaşa ve belirsizlik ortamına karşı yanıt dünyanın karmaşıklaşan niteliğine uyum sağlayan yeni üretim örgütlenmeleri, yeni yönetim teknikleri ve bunları yaygın olarak kullanmayı becerebilen insan gücünün ortaya çıkması şeklinde olmuştur.

Son dönemde üzerinde bir hayli tartışılan yerelleşme ve küreselleşme iki genel eğilim olarak gündeme gelmiştir (Leborgne ve Liptetz, 1988; Liptetz, 1986; Storper ve Scott, 1986). Bu iki eğilim doğal olarak pek çok değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ulus devletin sınırlarını aşmak ve ticaret ve sermaye akışkanlığını artırmak gerekçeleri ile hızlanırken (Dickson, 1988; Sklair, 1991); bu süreci teknolojik gelişmeler (Freeman ve Pérez, 1988; Castells, 1989) ve yeni üretim biçimleri desteklemiştir (Liptetz, 1986; Storper, 1989). Öte yandan üretimde esneklik ve yeni işbölümü yerel özelliklerin ve yerelleşmiş yeni üretim yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Massey, 1984; Scott and Storper, 1987). Bu yerel

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

** Bu çalışma 20-22 Ekim 1997'de İzmir'de düzenlenen 7. Ulusal Bölge Bilimi Bölge Planlama Kongresine sunulmuştur.

A. ERAYDIN

birimler kendi öznelliklerini koruyarak dünya sistemi içine söz sahibi olmuşlardır. Bu gelişmeler ve yeni sanayi odakları üzerine yapılan çalışmalar yerel kalkınma odaklarının büyük ilgi çekmesini nedenlemiş (Piore ve Sabel, 1984; Urry, 1987; Scott, 1988; Storper ve Scott, 1989), aynı zamanda sanayi gelişmesinin dinamiklerinin belirlenmesi için kullanılmışlardır (Illeris, 1992; Saxenian, 1991; Storper ve Walker, 1989).

Tüm bu gelişmeler küreselleşme ve yerelleşmenin iki karşıt eğilim olmadığını, tam tersine bunların birbirlerini tanımlayan iki eğilim olduğu görüşünün benimsenmesine yol açmıştır (Amin ve Malmberg, 1992). Ancak bundan daha önemlisi, yeni teknolojik olanaklarla değişen ekonomik koşullara yanıt olarak çok farklı üretim sistemlerinin gelişebileceği ve bunların bir yandan küreselleşmeyi desteklerken, diğer yandan yerel kalkınma amacını taşıyabileceği şeklinde geliştirilen savlardır (Salais ve Storper, 1992; Amin ve Robins, 1990; Coole, 1992). Küreselleşme ve yerelleşmenin iki ayrı eğilim olmaktan öte, bir diyalektik süreç olduğu tüm bu tartışmaların özünü oluşturmaktadır.

Bugün yazında küreselleşme ve yerelleşme ekonomik içeriği ile yoğun olarak tartışılmaktadır. Gerçekte bu eğilimler toplumsal yapı ve toplumsal düzeni sağlayacak yönetim/yönetişim yapıları ile bireysel hakların nasıl kullanılacağını belirleyen toplumsal süreçleri tanımlarken, daha da önemlisi bu süreçlerin hangi mekansal birimde gerçekleşeceğini belirlemektedir. Küreselleşme ve yerelleşme mekanı algılayış biçimini, mekandaki süreçleri ve ilişkileri yeniden tanımlamaktadır. Nitelik geçmiştaki mekansal paradigmanın klit kavramları olan sınır, kademelenme ve yerel/yerellik kavramları bugün çok farklı değerlendirilmektedir.

Geçmiş ekonomik ve sosyal yapının tanımlanış biçimi sınırlar üzerine oturmaktadır. Bugün ise sürekli içerik değiştiren küresel düzlemdeki ilişkiler sınırlarla tanımlanan birimler arasında değildir. Mekanın temsil biçimi alanlardan ağırla kaydılcıca sınır kavramı aşınmaktadır. Tavandan tabana veya tersine olan ilişkilerin tanımlanmasında kullanılan kademe kavramı ise karar verme süreçlerinin bireyselleşmesi ve yaygınlaşması ile önemini yitirmiştir. Yerel mekansal birim (yöre/bölge) ise geçmiştaki ekonomik kalkınma sürecinde ulus devletin bir parçası içindeki edilgen konumundan

sınırlarak dünyaya eklemenebilen bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi kendine karar üretebilen, yerel mekanizmaların ve seçmelerin öne çıktığı yerellik (Coole, 1990:115), sınırları zaman zaman değişebilen ve tüm sistemin temel taşı olan yeni bir mekansal birim olarak karşımıza çıkmaktadır.

BU EĞİLLİMLERİ ORTAYA ÇIKARAN DEĞİŞİMLER

Bu bölümde çok kısa olarak küreselleşme ve yerelleşme eğilimlerini ortaya çıkaran gelişmelerden söz edilecektir.

Üretim yapılarında ve üretimin örgütlenme biçimlerinde ortaya çıkan değişimler

1970 ekonomik bunalımı sonrasında üretimin örgütlenme biçimi ve üretimin niteliği değişmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyaya yayılan kitlesel üretim biçimi yerini esnek üretime bırakmıştır. Yeni üretim sistemi esnek uzmanlaşmaya dayalı olup (Piore ve Sabel, 1984; Lipietz, 1986; Schoenberger, 1988), dünyadaki talep dalgalanmalarına ve değişik ürünlere yönelik küçük ve değişken ölçekli gereksinimlere kolay yanıt verebilmek için hem üretim sürecini sürekli değiştirmeye açık tutabilecek, hem de kullanacağı emeği bu sürece uyumlu hale getirebilecek şekilde örgütlenmiştir. Esnekliklerin sağlanmasında yeni teknolojiler (Freeman ve Perez, 1988; Dosi, 1985; Nelson ve Winter, 1985) kadar mevcut üretim teknolojilerinin farklı örgütlenme biçimleri ile kullanılması da önemlidir. Bir mal veya üretim aşamasında uzmanlaşan birimlerin talebe yönelik örgütlenebilmeleri sistemin özünü oluşturmaktadır. Bu örgütlenme ile ürün miktardan, tipi ve kalitesi değişmeye açıktır. Yeni üretim örgütlenme biçimleri, emeğin üretim sürecindeki rolünün ve yapısının değişmesi sosyal yapının şekillenmesini de etkilemektedir.

Esnek uzmanlaşma bir yandan rekabeti artırırken, öte yandan karşılıklı bağımlılık ve dayanışma olgularının ortaya çıkışına yol açmaktadır. Özellikle mekansal birimler ve mekansal gelişmeleri betimleyen üretim birimleri arasındaki ilişkiler dayanışma, stratejik konularda işbirliği ve değişik nitelikteki ortaklıklar şeklinde görülmekte ve giderek yerel, bölgesel ve ulusal sınırlarının dışına taşan dayanışma sistemlerinin kurulduğu gözlenmektedir (Amin ve Malmberg, 1992:414).

Esnek uzmanlaşma üretimin kademeli aşamalardan üretim ağlarına dönüşmesine neden

Değişen Dünyada Bölge Planlamanın Yeniden Tanımlanması: Bir Ekonomik Bütünleşme ve Demokratikleşme Projesi

olmaktadır. Ayrıca bir firmanın hem yerel üretim ağı içinde yer alması, hem de küresel üretim ağının bir parçası olması giderek yaygınlaşmaktadır (Garofoli, 1991; Demattels, 1992; Sabel, 1988; Storper, 1990).

Üretim ve iletişim ağlarının ağırlık kazanması ile birey ve firmalar arasında doğrudan sağlanan ilişkiler

Bir yandan üretim örgütlenmesinin yeni mantığı üretim ağlarının oluşmasını zorlarken, öte yandan teknolojik gelişmeler bunun kolaylaşmasını ve hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ancak, üretim ağları ile birlikte iletişim ağlarının ortaya çıkması hem üretimin daha yaygın pazarlanmasını hem de piyasaların çok yakından izlenmesini sağlamakta ve üretimin küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır.

Öte yandan iletişim ağları, yeni düşünce biçimlerinin, ortak sorunların ve olanakların paylaşılması açısından çok önemli olup, bu ağların dışında kalmak bir anlamda dünyadaki gelişmenin dışında kalmak anlamına gelmektedir. Bu yoğun ilgi neden kaynaklanmaktadır? Bu konudaki görüşler şu başlıklar altında özetlenebilir.

a. Ağ şeklinde örgütlenmeye giden birimler karşılıklı bağımlılık içindedirler. Ancak bu bağımlılık tüm tarafların ortak çıkarını sağlamaya yöneliktir (Cooke, 1988).

b. İlişkiler çok farklı nitelikte olabilir. Kurulan kendi tarafından belirlenmektedir.

c. Karşılıklı bağımlılık dayanışmaya ve dayanışma ile rekabet gücü kazanmaya yöneliktir.

d. Küresel ağlar içinde yer alan aktörler yerel değerlerin küresel ağlar ile diğerlerine aktarılmasını sağlayabilir, kendi kimliklerini koruyarak yeniden örgütlenebilir ve ilişkilerini sürdürebilirler (Stöhr, 1990; Miller ve Cote, 1987; Brusco, 1986).

e. İletişim ve üretim ağları değişik birimler arasındaki ilişkileri sıfır toplamı oyundan, artı toplamı oyun şekline dönüşmesine katkı sağlayabilir (Camagni and Capello, 1990; Doeringer ve diğerleri; Demattels, 1992).

İletişim ağlarının sermayenin devingenliği artırdığı izlenmektedir. Sermaye her türlü denetimden kaçarak en fazla karlılığı sağlayabileceği alanlara ve mekanlara kayabilmektedir. Bu kayma kısa süreli de olabilmektedir.

Yukarıda somut gelişmelerle ortaya çıkan ağ

kavramının mekanın algılanış biçimine yeni bir boyut getirdiği açıktır. Bu kavram, mekanın değerlendirme biçiminde yepyeni bir çerçeve sunmaktadır. Belirli fiziksel öğelerle sınırlanmış mekan kavramı birdenbire soluklanmakta, sınırlar kavramını üzerinden atarak kendi sürekli olarak değişmeye hazır bir dinamizm kazanmaktadır.

Teknolojik gelişmeler

İletişim teknolojisi yanısıra gündeme gelen teknolojik gelişmeler, çok amaçlı makinelerin geliştirilmesi, bilgisayar kontrollü makinelerin ve robot kullanımının artması, hem üretimi sürekli değiştirmeyi, hem de kısa zamanda ürün çeşitlendirilmesini sağlamaktadır. Geçmişteki standart tek tip üretim yerine küçük ölçeklerde değişebilen üretimin gerçekleştirilmesinde doğal olarak Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) ve Bilgisayar Destekli Üretim sistemlerinin (CAM) büyük önemi vardır. Bu nedenle bugün ortaya çıkan gelişme bir tekno-ekonomik yeniden yapılanma süreci olarak adlandırılabilir (Henderson, 1991).

Bireyin öne çıktığı sosyal örgütlenme

Üretim sürecindeki bu değişimleri ve üretim ve iletişim ağlarının hızlı gelişmesini sadece teknoloji ve üretim faktörlerine bağımlı olarak açıklamak yetersizdir. Son dönemde en önemli değişimlerden biri bireyin kendi gücünü ve kimliğini yeniden kazanma çabasıdır. Tüketim alanında birey bunu standartlaşmış malları tüketen topluluğun bir parçası olmaktan, bireysel taleplerini ve öznel tercihlerini karşılayabilecek bir konuma gelerek yapmaya çalışmakta, bu da üretim sisteminin bu tür taleplere duyarlı şekilde örgütlenmesine neden olmaktadır. Bu durum yalnızca mal tüketimi için söz konusu değildir. Fikir ve sanat ürünleri tüketimindeki farklılıklar artık standart dışı değildir, tam tersine sanatsal zenginliğin bir parçasıdır (Harvey, 1989).

Farklı kimlik taşımak benzer şekilde olağanlaşmaktadır. Geçmişte farklılıklar olumsuzluk anlamına gelirken, şimdi durum değişmektedir ve bu farklılıklar siyasal platformlara da yansımaktadır. Kısaca sürünün bir parçası olmaya tepki, hem üretim sistemini, hem de toplumun siyasal örgütlenmesi ve yönetim sistemini etkilemiş bulunmaktadır. Öte yandan bu durum insan hakları kavramının genişlemesine yol açmaktadır. Toplumdaki bireyi öne çıkaran insan hakları yerine, bireyi birey olarak ele alan bir insan hakları tanımına gereksinim bulunmaktadır.

A. ERAYDIN

Ekonomik gelişmenin sağlanmasında insan kaynağının ve fikir ürünlerinin öne çıkması

Yine son dönemdeki en önemli değişimlerden biri ekonomik gelişmenin sadece makine, teknoloji, altyapı gibi donanımlardan ibaret olmadığı, tam tersine insan kaynağının gelişmişlik düzeyinin hızlı kalkınmanın ön koşulu olduğunun anlaşılmasıdır. Son elli yılda pek çok az gelişmiş ülkede insan kaynağına yapılan yetersiz yatırımların hızlı gelişmeyi sağlamak açısından bir darboğaz oluşturduğu, buna karşılık bu konuda yeterli çabayı gösterenlerin öne çıktığı açıkça görülmüştür (World Bank, 1991). Öte yandan, artık piyasadaki en değerli meta fikir ürünleri ve buluşlardır. Bunun farkına varılması, insan kaynağının geliştirilmesi kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır.

ÜRETİM, İLETİŞİM VE SOSYAL YAPIDAKİ DÖNÜŞÜMLER İLE YERLEŞİK DÜZENLEME MEKANİZMALARINI ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Her üretim ve birikim biçiminin farklı bir düzenleme mekanizmasına gereksinimi vardır (Lipietz, 1986). Dünyada 1970 sonrasında yeni ortaya çıkan üretim örgütlenmesi, yeni teknolojik gelişmeler, ilişki biçimlerinin değişmesi, sermaye birikim rejiminin yeniden şekillenmesi ve bireyin toplum içindeki değişen rolü, geçmiş üretim ve birikim döneminden farklı düzenleme mekanizmalarının tanımlanması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Ancak henüz bu süreç tamamlanmadığı için yeni gelişmeler ile eski düzenleme mekanizmaları arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Yeni düzenleme mekanizmalarının ilkeleri yavaş yavaş ortaya çıkarken, henüz pek çok konuda somut ve ayrıntılı düzenlemeler yoktur. Bu nedenle hem kavramsal olarak, hem de uygulamada çelişkiler ve sürtüşmeler yaşanmaktadır. Bu tür karmaşanın olduğu alanlardan biri de planlama olup, bir yandan koşulların değiştiğini belirten planlar, diğer yandan geçmişte benimsenen bir düzenleme mekanizmasının parçası olan planlama biçimini savunmayı sürdürmektedir. Bu durum geçiş döneminin olağan sıkıntıları olup, yeni koşullara uyumlu bir düzenleme sistemi tanımlandığında planlamanın işlevi, konumu ve içeriği daha net olarak ortaya çıkacaktır. Bu konuda son on yıldaki tartışmalar henüz ortak bir çerçeve geliştirilmesi aşamasına gelememiştir. Bu makalede değişen düzenleme alanlarından söz edildikten sonra, bu gelişmenin neden yeni bir mekansal birim ve

planlama gereği ortaya çıkardığı konusu tartışılacaktır.

Değişen dünyada yeniden tanımlanan düzenleme mekanizmaları

Ulus devletlerin egemen yönetim biçimi olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki düzenleme mekanizmalarının ve kurumlarının ana odağını devlet oluşturmaktaydı. Bu dönemde devlet, ölçek ekonomilerine öncelik veren teknoloji paradigması, kütleli üretimle desteklenen birikim rejimi ve talebi garanti altına alan düzenleme mekanizmalarının bütünlüğünden oluşan bir form olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop, 1990). Devletin bu tanımı, yeni birikim rejimi, üretimin küreselleşmesi ve bireyin öne çıkması şeklinde ortaya çıkan eğilimlerle, devleti ana birim olarak alan bir düzenleme mekanizmasının neden çatıya çıktığını açıkça göstermektedir (Dunford, 1990; Dunford ve Perrons, 1992).

Doğal olarak üretim sistemi, birikim kaynakları ve toplumsal düzenin anlamı değiştikçe kurumsallaşmış düzenleme mekanizmalarının ve sosyo ekonomik yapının mevcut işleyişine müdahale biçimlerinin değişmesi gereklidir. Ancak kurumlar ve bu kurumları tanımlayan siyasi erk ve bunlara bağımlı bürokratik kurumlar, bu değişim onların gücünü zayıflatacağı için veya daha da ötesi pek çok kurumu devre dışı bırakacağı için, bir direnme göstermektedir. Bu nedenle daha önceki deneyimlerin de gösterdiği gibi dönüşüm yavaş ve sancılı olmaktadır.

Ancak son dönemde tüm dünyayı etkileyen değişimler yeni bazı kurumların oluşumunu zorlamaktadır. "Hem ulus devleti aşan, hem de ulus devletinin altında kalan ölçeklerde yeni kurumlar ve düzenleme mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Henüz yeterince olgunlaşmamış olmakla birlikte, dünya ekonomik sistemini, para piyasasını ve ticaretini düzenlemeye yönelik yeni adımlar atılmakta, insan hakları ve siyasal gücün elde edilme ve kullanılma biçimine yönelik tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların sadece bazı grupların tekelinde kalmayarak iletişim ağları ile tüm dünyadaki katılımcılara açılması ve çok farklı nitelikteki bireylerin ve grupların bu iletişim ağlarında yer alabilmesi, dünyadaki değişimin de en önemli göstergelerinden biridir.

Bu yazıda mevcut kurumsallaşmış düzenleme mekanizmaları ve bunlardaki dönüşüm beş ana başlık altında sunulmaktadır: Ekonomik alanda

düzenlemeler, insan varlığının gelişmesine yönelik düzenlemeler, bireyin toplum içindeki konumunu da tanımlayan insan haklarına yönelik düzenlemeler, siyasi yapı ve yönetim sistemine yönelik düzenlemeler ve doğanın kullanımına yönelik düzenlemeler.

Ekonomik alandaki mevcut düzenleme sistemi; değişimi zorlayan nedenler ve yeni düzenin ipuçları

Kitlesel üretim ve bu üretim düzeninin sürekliliğini sağlamaya yönelik yönetim sisteminin ana birimi ulus devletlerdir. Birbirinden bağımsız, kendi içlerinde üretim- tüketim dengesini sağlamaya çalışan ve bunun için gerekli düzenlemeleri yapma sorumluluğunu yüklenen ulus devletler, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik sistemin işleyişini sağlamışlardır. Ancak, yeni ulus devletlerin ortaya çıkışı ve ulus devletler arasında artan ilişkiler bu dönemde de dünyadaki düzeni sağlayan kurumlara gerek olduğunu göstermiştir. Bu dönemde getirilen ekonomik düzenlemeler Bretton Woods sistemi olarak adlandırılmış ve dünyadaki ticaret, parasal sistem ve teknolojiyi düzenlemeye ve mevcut sistemin sürdürülebilmesine yönelik olarak geliştirilmiştir. Daha sonra Dünya Bankası olarak adlandırılan IBRD (International Bank for Reconstruction and Development) ve Uluslararası Para Fonu (IMF, International Monetary Fund) gibi kurumlar oluşturulmuştur. Ancak, bu dönemde bile ulus devletlerin kapitalist bir ekonomiye yönlendirme olanağının sınırlı olduğu, özellikle bunalım dönemlerinde açıkça gözlenmiştir. Jessop (1990:356) bunun başlıca nedeninin kapitalist devletin üretimle birebir ilişkili olmaması ve doğrudan etkili olmadığı bir sürece bazı araçlarla müdahale etmeye çalışması ile açıklamaktadır. Devlet ekonomik sorunlara ve bunalıma yalnızca yüzeydeki bazı olumsuzlukları saptayarak, bunları gidermek amacı ile yaklaşırken, gerçekleştiren parasal ve yasal düzenlemeler gerçek ekonomik birimlerle doğrudan ilişkili değildir. Özellikle bunalım döneminde devletin sermaye birikim biçimini etkileyecek araçları olmadığı için, piyasa mekanizmasının işlemediği durumlarda sorun çözme kapasitesi önemli ölçüde ortadan kalkmaktadır. Son dönemde gözlemlenen yeni üretim sistemleri ve bunu gerçekleştiren sermayenin mantığı ise devletin müdahalesine daha az şans tanımaktadır. 1970 bunalımı bağımsız tekil devletlerin sermayeye yeni birikim

koşulları sunmasının çok kolay olmadığını, tam tersine sermayenin devletlere yeni düzenleme mekanizmaları dayattığını göstermiştir.

Ulus devletlerle yeni sermaye birikim koşullarında uyumsuzluklar yaşanırken, Bretton Woods sistemi ile tanımlanan uluslararası düzlemdeki düzenlemelerin de tam anlamıyla yeterli olmadığı görülmektedir. Başlıca sorunlar GATT anlaşmasında belirlenen kurallara tam anlamıyla uyulmaması ve tarife dışı engellerin gündeme gelmesi (Grant, 1993), artan ticaret hacminden yalnızca bazı ülkelerin yararlanması, ithal ikamesi ve korumacı politikaların gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlemeye başlaması olarak sıralanabilir. Mali sistemde görülen aksaklıklar ise, Bretton Woods kurumlarının dünyadaki parasal dengesizlikleri ortadan kaldıracak ve dış ticaret açığının büyük olduğu ülkelere yardım edebilecek düzeyde gelişkin olamaması, zenginliğin ve sermayenin gelişmiş ülkelere yönelmesini engelleyememesi, tam tersine gelişmiş ülkelere finansman sorunlarının az gelişmiş ülkelere aktarılmasına göz yumması şeklinde özetlenebilir.

Mevcut ekonomik düzenleme mekanizmaları ulus devletlerden oluşan bir ekonomik sistemin sarsıntısız işlemlerini sağlamazken, 1945-80 döneminde gelişmiş ülkelerin ve özellikle ABD'nin yönlendirmesi ile oluşturulan Serbest Ticaret Anlaşması (GATT)'da çoğu kez ticaretin liberalleşmesi yönünde kararlar alarak ulus devletlere dayalı bir ticaret sisteminin önemini azalmasına neden olmuştur (Preeg, 1992). Bugünkü ticaret sistemi küreselleşmeye yeterince hızlı yanıt veremediği için sorgulanmaktadır. Daha da ötesi 1980'lerde ithal ikameci politikaların tıkanması ile gündeme gelen dışsattım ve pazara yönelik üretim stratejileri nedeniyle, yarı kapalı sistemler olan ulus devletlerin varlığı irdelenmektedir.

Mevcut ekonomik düzenleme mekanizmalarının yeni koşullarda en fazla sürtüşme içinde olduğu konu sermaye hareketleridir. Ulus devletin ana işlevlerinden biri sermaye hareketlerini denetlemek ve sermayenin ülke dışına kaçmasını önlemek olarak tanımlanırken, yeni üretim ve birikim süreci bu konuda esnekliği zorunlu hale getirmektedir. Öte yandan, dünya para sisteminin değiştirilmesi için zaman zaman ortaya atılan tartışmalar vardır. Bugünkü sistem az gelişmiş ülkeleri hem dezavantajlı duruma sokmakta, hem

A. ERAYDIN

de finansal bunalımları önlemede yetersiz kalmaktadır.

Yukarıdaki tartışmalar daha önceki dönemde ekonomik gelişmenin sürdürülmesini sağlayan ulus devletin artık bazı ekonomik konularda karar verici olmadığını gösterirken, ulus devletleri kapsayan dünya ekonomine yönelik mevcut düzenlemelerin geçerliliklerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ulus devletin meşruiyeti sorgulanırken, ekonomik açıdan ana birim olarak yerellikler/bölgeler önem kazanmaktadır.

Mevcut sistemde ulus devletin altında yer alan ekonomik ve idari birimler bölgelerdir. Birikimin ve üretimin sürdürülmesi, talebin garanti altına alınması ve sosyal açıdan çatışmalara yol açmayacak kalkınma düzeylerine ulaşılması, bölge düzeyinde alınan ekonomik kararlarla sağlanmaktadır. Bu çerçevede bölge ulus devletin bir parçasıdır ve üst düzey politika ve kararlara uyumlu olarak bir gelişme politikasının çizilebileceği birimlerdir. Bu çerçevede kaynak dağılımı ve yatırımlar bölgenin kapasitesi ile değil tanımlanan amaçlar doğrultusunda belirlenmektedir. Mevcut ekonomik düzenleme biçimlerinde bölge, güdümlü bir birim olmakta ve ekonomik açıdan gelişme sınırları devlet tarafından tanımlanmaktadır. Halbuki yeni üretim örgütlenmesi, mekansal yakınlıkların ötesinde birliktelikleri gündeme getirirken ve gelişmeyi üretim şebekelerine aktarırken, bir üst ölçeğin belirlediği sınırlar, bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak devletin destekleme mekanizmalarından yararlananlar için farklı bir durum söz konusu olmakla birlikte, gelişmiş ve üretim açısından uluslararası rekabet koşullarını taşıyan bölgeler ve bu bölgelerde yer alan üretim birimleri için aynı durum geçerli değildir. Yerleşme, kendi kapasitelerini ve olanaklarını etkin bir biçimde kullanan ve uluslararası düzlemdeki ilişkileri ile dünya ticaret sistemine eklenilebilen birimlerin oluşması eğilimi anlamına gelmektedir. Bu yerel birimlerin/bölgelerin kendi kurguladıkları gelişme stratejilerinin üst düzeyde belirlenen ekonomik hedefler, kararlar ve kimi zaman kaynak aktarım zorunlulukları gibi düzenlemelerle çatışacağı açıktır.

Gelişmeler iki düzlemde ekonomik düzenleme mekanizmalarını desteklemektedir; yerel ve

küresel. Geçmişteki ara kademelerin önemi giderek azalmakta ve bir ekonomik birim olarak yerel birimler/bölge önem kazanmaktadır. Ulus devletlerin üretim bakış açılarını değiştirmeleri, üretim dengelerinin ulus devlet düzeyi yerine ekonomik bloklar olarak uluslarüstü ölçekte gerçekleşmesi ve buna ilişkin kararların oluşturulmaya çalışılması durumu fazlaca değiştirmemektedir (Dunford ve Perrons, 1992).

İnsan kaynağına değişen bakış: Yeni bir düzenleme gereği

Geçmiş dönemde insan varlığının ve insanın yaşam kalitesinin yükseltilmesi gereği sürekli olarak yinelenmiş, ulus devletlerin gerçek sorumluluğunun insana gerekli donanımı sağlayacak altyapıların geliştirilmesi olduğu vurgulanmıştır. Devlet bu olanakları sağlayan bir dizi kurumlar oluşturma sorumluluğunu almış, bu konudaki yetersizliklerin ise Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar tarafından sağlanması gibi girişimler söz konusu olmuştur.

Ancak, tüm bu düzenlemelerde *insan* geliştirilecek bir kaynak olarak ve edilgen bir konumda tanımlanmıştır. Uzun yıllar insan kaynağının geliştirilmesi ulusal bir sorun olarak görülmüştür. Bu ölçekte yapılan düzenlemeler tüm vatandaşlara benzer ve eşit düzeyde hizmet (eğitim olanağı, sağlık, altyapı) sunmak ilkesine dayanmaktadır. Ancak bu konudaki uygulamalar, beklenen yaşam süresi, eğitim, sağlık, beslenme ve altyapı olanakları konularında beklentileri ve eşitliği sağlayamadığı gibi, insan kaynağının geliştirilmesi sorunsalının bunlarla sınırlı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir.

Bugün iletişimin arttığı ve ilişkilerin sıklaştığı dünyada, insan kaynağına yönelik iki önemli görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, *dünyadaki herhangi bir yerde yetersiz koşullarda yaşayan (açlık çeken, yeterli eğitim, sağlık ve altyapı hizmeti alamayan) kişilerin varlığı sadece o ülkedeki yöneticilerin ilgi alanı ve sorumluluğu değil, tüm dünyanın sorunudur* şeklinde ifade edilmektedir. Bu yeni yaklaşım küresel düzlemde bir sorumluluk paylaşımı anlamına gelirken, bu sorumluluğun gereklerinin nasıl yerine getirileceği henüz netleşmemiştir. Ancak açık olan şey, insanoğlunun gelişmişlik düzeyinin artırılması ulus devletin sorunudur, buna başkaları karışmaz veya karışamaz gibi bir görüşün bugün geçerli olmadığıdır.

Değişen Dünyada Bölge Planlamasının Yeniden Tanımlanması: Bir Ekonomik Bütünleşme ve Demokratikleşme Projesi

İkinci benimsenen görüş, *dünya sistemi içinde yer alabilmenin ön koşulunun insan kaynağının gelişmişlik düzeyi olduğudur*. Dünyadaki sürekli evrimi öğrenen, buna ayak uydurabilen ve katkı sağlayabilen bölgelerin dünya sistemine eklenilebileceği, bu koşulları sağlayamayan bölgelerin ise, bütünleşen dünyanın dışında kalacağından söz edilmektedir. Bu görüş, öncelikle eğitim, sağlık, beslenme, altyapı gibi olanakların düşük düzeyde sunumunun bütünleşen dünyanın bir parçası olmaya yetmeyeceğini vurgularken, gelişmenin ancak insan kaynaklarını doğru yönlendiren bölgelere olabileceğini belirtmektedir. Belirli bir gelişme ve uyum temposu yakalayamama dışlanmışlığı getirmektedir ve bu gelecekteki en temel sorunlardan biridir. İzlenebileceği gibi bu bakış açısı bölgeler düzeyinde şekillenmektedir. Öğrenme süreci bir yerel birimdeki öğelerin karşılıklı ilişkileri ve dünya sistemi ile etkileşimi ile sağlanmaktadır (Florida, 1995). Bu sürecin gerçekleşmesi ise ancak insan kaynağının öğrenme ve buluşçu yeteneklerinin artırılması ve bu konudaki altyapıların oluşturulması ile olanaklıdır.

İnsan hakları: Vatandaşlık haklarının insan haklarına dönüşüm süreci

Vatandaşlık ve vatandaş hakları kavramları, modern çağda siyasal sistemi ve bireylerin toplum içindeki rollerini belirlemiştir (Marshall, 1973). Vatandaşlık bir sosyal katılım biçimini tanımlarken, bunu ulus devletin varlığına dayalı olarak yapmaktadır. Vatandaşlar bazı sorumluluklar ve yükümlülükler sonucu bazı sosyal hakları elde etmektedirler. Diğer bir deyişle modern ulus devletin sürdürülebilmesi için bir anlaşma yapılmaktadır. Vatandaşlar askerlik yapma- savaşa katılma, yasalara uyma, vergi verme gibi yükümlülükleri kabul ederken devletten bazı hizmetleri beklemektedirler. Bu çerçevede vatandaşlık hakları belirlenmektedir.

Ancak bu tanımlanan haklar, *vatandaşlık hakları*, *insan haklarından* farklıdır (Giddens, 1991:269). İlk kavram, çoğunluğun istemleri ile oluşturulan bir yönetim birimi ile yapılan anlaşmanın sonucu iken, insan hakları evrensel değerler üzerine oturmaktadır. Vatandaşlık hakkı bireyin yaptığı bir sözleşmeye dayalı olmadığı gibi evrensel değerleri içermek zorunda da değildir. Doğal olarak, insan haklarını vatandaşlık hakkı ile özdeş gören geçmişteki düzenlemeler ile vatandaş olmaktan

öte bir birey olduğunu düşünenler arasındaki sürtüşme artmaktadır. Bu nedenle, ulus devletlerin çoğunda insan haklarının evrensel kurallarını içermeye gibi bir çaba olmasına karşılık (Giddens, 1991), bunun tümüyle uyumlu olması devletin meşruiyetini sarsarken, devletler bunu korumak için mevcut yapılarına toplumun özgünlüklerini öne sürerek sıkıca sarılmaktadırlar.

Ancak bireyleşme ile birlikte toplumsal sözleşmelerin ve konulan genel kuralların gözden geçirilmesi ve bireyi bir yere bağlamaya çalışan yaklaşımın irdelenmesi kaçınılmazdır. Dünya ile etkileşim içindeki birey evrensel değerleri talep etmektedir. Bunu yaparken de ulus devleti aşmak için çaba göstermektedir. Bu çerçevede uluslararası kurumlaşmanın daha etkin olması için adımlar atılmakta ve giderek uluslar üstü mekanizmalar yaygınlaşmaktadır.

Öte yandan vatandaşlık hakları ile sınırlı insan hakları, bireylerin, grupların ve mekana bağlı özgünlüklerin toplumsal düzene yansıtılmasında önemli bir engeldir. Toplumdaki tekdüzelik, toplumsal farklılıklarla oluşan zenginliğe taşıyabilmek için, mutlaka insan haklarının yaşam, kendini geliştirme ve kendi özgün kimliğini koruyabilme öğelerini içermesi gereklidir.

Siyasal yapı: Demokrasi ve temsil sistemlerine yönelik düzenlemeler

Son yıllarda siyasal yapıya ilişkin önemli tartışmalar ve gelişmeler izlenmektedir. İlk olarak, siyaset kuramcıları arasında ulus devletin altında ve üstünde yer alan ölçeklere ilişkin artışı (Walzer, 1993) izlenmektedir. Siyasal sistemler herkes için bağlayıcı kararları üretme ve bunları uygulama gücünün sağlanması ile ilgili bir düzenleme aracı olduğu için, küreselleşme süreci ile birlikte bu ölçekteki anlaşmalar ve kurumların gelişmesi zorunlu olmaktadır.

İkinci önemli gelişme sivil toplum tartışmalarının yeniden gündeme gelmesidir (Anderson, 1988). Sivil toplum üzerinde yapılan vurgulamanın özellikle yerellikler konusunda gelişen yazınla örtüştüğü görülmektedir. Doğal olarak sivil toplum kurumları küresel eylemler içinde de büyük bir hızla artmakta ve resmi kurumların önüne çıkmaktadır. Ancak özellikle yerel düzlemde sivil toplumlar karar ve eylem üretme sürecine giderek daha fazla katkıda bulunmaktadırlar (Cooke, 1989a) ve gerek siyasal yapının yeniden oluşturulmasında gerekse yönetim sistemlerinin

A. ERAYDIN

değerlendirilmesinde sivil toplum kuruluşlarının göz ardı edilemeyecek derecede önem kazandığı görülmektedir.

Üçüncü önemli gelişme ise demokrasi kavramının tartışmaya açılmasıdır. Modern devlet anlayışının bir parçası olarak yaygınlaşan temsilli demokrasi kavramının yetersiz olduğu ve çoğunluğun egemenliği anlamına geldiği sıklıkla belirtilmektedir. Temsil esasına dayalı demokrasi kavramı azınlık grupların istem ve görüşlerinin yeterince dikkate alınmaması veya tümüyle göz ardı edilmesine neden olurken, farklı kimlik ve görüş taşıyanlar sistem içinde kendi görüşleri dikkate alınmadan oluşturulan kurallara uymak zorunda kalmaktadırlar. Bunun ne ölçüde demokrasi anlamına geldiği tartışmalıdır. Temsilli demokrasiyi savunanların gerekçesi, bir ülke gibi önemli sayıda vatandaşın yer aldığı bir birimde bunun pratik zorunluluk olması ve zamandan tasarruf sağlamasıdır (Offe, 1985). Ancak, farklı çözümler üretilmektedir. Mevcut uygulamada gelişen yaklaşım, çoğunluk oy kuralı yerine ortak görüş oluşturma (consensus building), temsilli demokrasi yerine doğrudan demokrasinin gerçekleştirilmesidir.

İlk bakışta ütopyik gibi görülen bu savın, yerel birimlerin öne çıkması ve bu yerel birimlerde yaşayanların birlikte karar oluşturmak için geliştirdikleri örgütlenmeler ve artan teknolojik olanakların devreye girmesi dikkate alındığında giderek uygulamaya aktarılabilirliğinin arttığı görülmektedir. Bu tür bir gelişme, bölgeyi demokratik sistemin uygulama alanı bulduğu temel birim haline getirmektedir.

Doğal kaynakların kullanımına yönelik düzenlemeler 1980'li yıllar özellikle doğal kaynaklar ve çevre konusunda hem kavramsal düzeyde hem de uygulamada önemli tartışmaların olduğu bir dönemin başlangıcıdır. Doğal kaynakların dünyanın ortak değeri olduğu, hiçbir ülke ve şahsın bu kaynakları aşırı derecede kullanma ve yok etme hakkına sahip olmadığı görüşü giderek benimsenmeye başlanmıştır. Geçmişte mülkiyetle birlikte gelen, istediği gibi kullanma hakkının geçerli olmadığı ve ortak değerlerin kullanılmasına herkesin katılma ve fikir bildirme hakkının olduğu savı, gerçekte son dönemde ortaya atılan en önemli görüşlerden biridir. Bu sav sınırlara bağımlı olmaksızın tek bir dünya için uğraş vermek, korumak ve gerektiğinde müdahale etmek anlamına gelmektedir. Özellikle sivil

toplum örgütlerinin başı çektiği bu yeni ilişki biçiminde yeni bir demokrasi anlayışının temelleri de atılmaktadır. Doğal kaynakların gerek kullanım gerekse bunları etkileme biçim ve düzeyi yalnızca kurumların veya bireylerin mülkiyetinde olan konu olmaktan çıkmakta, birlikte karar verilecek bir konu olarak gündeme gelmektedir. Doğal kaynakların kullanımını tartışan devletler üstü kurumlar, örgütler ve iletişim ağı içindeki bireyler söz konusudur.

Doğal kaynaklara bu yeni bakış ulusal ölçekte olduğu gibi yerel ölçekte de önemlidir. Mevcut kaynakların nasıl kullanılacağı ile ilgili olarak hem yerel birimdeki resmi ve sivil aktörler hem de dünyanın farklı yerlerinde yaşayan bireyler ortaklaşa bir görüş oluşturmak zorundadır. Bu zorunluluk yepyeni bir etkileşim ve karar verme süreci anlamına gelmektedir.

DEĞİŞMENİN BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGE PLANLAMA İÇİN ANLAMI

Düzenleme mekanizmaları, bunların değişmesini zorlayan nedenler ve son yıllarda gözlenen gelişmelerin çok kısa şekilde irdelemesi, son bir kaç yüzyıldır savunulan ulus devletlerden oluşan bir dünya düzeni fikrinin son dönemde sarsıntı geçirdiğini göstermektedir. Bugün ulus devletler henüz varlıklarını sürdürmelerine rağmen, dünyadaki ilişkilerin büyük bir bölümü değişik yerel birimler ve firmalar arasında yer almaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında kapitalizm ile ulus devlet arasındaki gerilim, kapitalizm ve bu sistemin ana ögesi olan kapitalist firma lehine değişmektedir (Giddens, 1991:273). Bu nedenle girişimci odaklı yeni yönetim modelleri gündeme gelmekte (Harvey, 1989), ancak bu da devletin gücünün azalmasını önleyememektedir.

Buna karşılık bölge, ekonomik sistemin ve ilişkilerin kurgulanmasında, insanla ilgili beklentilerin karşılanmasında ve eylemlerin gerçekleşmesinde ve siyasal yapının yeni şekillenme biçiminde ana birim haline gelmektedir. Bu yerel birimin konumu artık ülke referansı ile sınırlı değil, yerelin dünya sistemine eklenme düzeyi ile tanımlıdır.

Ekonomik açıdan bakıldığında ulus devletin altındaki bölgeler, ulus devletle olan ilişkilerini düzenlerken edilgen bir konumdan çıkmakta ve kendi olanaklarını kullanarak kendi seçmelerine bağımlı olarak gelişme stratejilerini çizebilen, bu

Değişen Dünyada Bölge Planlamasının Yeniden Tanımlanması: Bir Ekonomik Bütünleşme ve Demokratikleşme Projesi

amaçla devlet sınırları ötesi ile ilişki ve dayanışma kurabilen ve zaman zaman da mevcut ulus devlet kısıtlamalarını bu amaçla göz ardı eden birimler olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle ekonomik başarı yerel kaynak ve özellikleri kullanarak dünya sistemi içinde rekabet gücü sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Bu başarıya ulaşmak için birimler sahip oldukları olumsuzlukları kullanarak pazarlık güçlerini artırmaları gerekmektedir. Örgütlenmedeki beceri, yerel birimlerin hedefleri ve daha da önemlisi bölgelerin öğrenme ve buluş yapma kapasiteleri onların hem dünya sistemi içindeki göreceli konumlarını hem de birbirleri ile olan ilişkilerini tanımlayacaktır. Bu kapasitelerin artırılması bölge düzeyindeki yeni anlayış ve insan ögesine yeni bakışla olanaklıdır. Öte yandan daha önce değinildiği gibi bölgeler yeni demokratikleşme projelerinin gündeme geldiği ve uygulama şanslarının olduğu bunu da insan hakları kavramının geniş anlamda kullanılması ile sağlayabilecek birimlerdir.

Tüm bu gelişmeler ve bölgelerin dünya sistemi içindeki farklılaşan konumu bölge planlamasının yeni işlevini tanımlamaktadır. Günümüzün bölge planlaması *ekonomik açıdan dünya sistemi ile bütünleşme ve demokratikleşme* projesidir. Bu tanım bölge planlamasının ana amaçlarını ve ilgi alanının tümüyle yeniden şekillendiğini göstermektedir. Günümüzdeki bölge planlamasının bu çerçevede içinde içerdiği yeniden tanımlanmak durumundadır. Bu konuda çaba gösterilmekte ve somut adımlar atılmak için hazırlık yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Amin A., Malmberg A., (1992) "Competing structural and Institutional Influences on the geography of production in Europe" *Environment and Planning A* 24 401-416
- Amin A., Robins K., (1990) "The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation" *Environment and Planning D: Society and Space* 8 7-34
- Brusco S., (1986), "Small firms and industrial districts: The experience of Italy", *New Firms and Regional Development in Europe* (Eds) (D Keeble, E Wever) içinde Croom Helm, London ss 184-202
- Camagni R., Capello R., (1990) "Towards a definition of manoeuvring space of local development initiatives: Italian success stories of local development- theoretical conditions and practical experiences" *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic*

Regeneration in Contemporary Europe (Ed W B Stöhr) içinde Mansell, London ss: 328-353

Castells M., (1989) *The informational city: Information technology, Economic restructuring and urban and regional process* Blackwell, Oxford

Cooke P., (1990) *Back to the Future* Unwin Hyman, London

Cooke P., (1992) "Computing and communications in the UK and France: Innovation, regulation and spatial dynamics- an introduction" *Towards Global Localization* (Eds P Cooke, F Mouleart, E Swyngedouw, O Weinstein, P Wells) içinde UCL, London ss: 1-18

Demattels G., (1992) "Global networks, local cities" paper presented at the Conference of the IGU Commission on Urban Systems and Urban Development, Detroit, August

Dicken P., (1988) *Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World* Paul Chapman, London

Doeringer P. B., et al (1987) *Invisible Factors in Local Economic Development* Oxford University Press, New York

Dunford M., Perrons D., (1992) "Strategies of modernization: the market and the state" *Environment and Planning C: Government and Policy* 10, 387-405

Dunford M., (1990) "Theories of regulation" *Environment and Planning D: Society and Space* 8, 297-321

Florida, R., (1995) *Toward Learning Region*, *Futures*, 27,5, 527-536

Freeman C., Perez C., (1988) "Structural crisis of adjustment, business cycles and investment behavior" *Technical Change and Economic Theory* (Eds G Dosi, C Freeman, R Nelson, G Silverberg, L Soete) içinde Pinter, London ss: 38-66

Garofoli G., (1991) "The Italian model of spatial development in the 1970s and 1980s" *Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces* (Eds G Benko, M Dunford) içinde Belhaven, London ss: 85-101

Giddens A., (1991) "A reply to critics" *Social Theory of Modern Societies: Antony Giddens and His Critics* (Eds D Held, J B Thompson) içinde Cambridge University Press, Cambridge ss: 249-301

Grant R., (1993) "Trading blocs or trading blows? The macroeconomic geography of US and Japanese trade policies" *Environment and Planning A* 25 273-291

Harvey D., (1989) *The Condition of Post Modernity: An Enquiry into Origins of Cultural Change* Basil Blackwell

Henderson J., (1991) *The Globalisation of high Technology Production: Society, Space and Semiconductors in the Restructuring of the Modern World* Routledge, London

A. ERAYDIN

- Illeris S., (1992) "The Herning-Ikast Textile Industry: An Industrial district in West Jutland" *Entrepreneurship and Regional Development* 3 67-82
- Jessop B., (1990) *State Theory: Putting the Capitalist State In its Place* Pennsylvania University, University Park
- King D. A., (1990) *Global Cities, Post-Imperialism and Internationalization of London* Routledge, London
- Leborgne D., Lipietz A., (1988) "New technologies, new modes of regulation: some special Implications" *Environment and Planning D: Society and Space* 6 263-280
- Lipietz A., (1986) "New tendencies in international division of labour: regimes of accumulation and nodes of regulation" *Production, Work and Territory* (Eds A J Scott, M Storper) içinde Allen Unwin, London ss: 16-35
- Massey D., (1984) *Spatial Divisions of Labour: Social structures and the geography of production* Macmillan, London
- Miller R., Cote M., (1987) *Growing the Next Silicon Valley* Lexington, Lexington MA
- Offe C., (1985) *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics* Polity Press, Cambridge
- Piore M., Sabel C. F., (1984) *The Second Industrial Divide* Basic Books, New York
- Sabel C., (1988) "Flexible Specialization and Reemergence of Regional Economies" *Reversing Industrial Decline? Industrial Structure and Policy in Britain and Competitors* (Eds P Hirst, J Zeitlin) içinde Oxford: Berg ss: 17-70
- Salais R., Storper M., (1992) "The Four Worlds of Contemporary Industry" *Cambridge Journal of Economics* 16 169-193
- Saxenian A., (1991) "The origins and dynamics of production networks in Silicon Valley" *Research Policy* 20 423-437
- Schoenberger E., (1988) "From Fordism to flexible accumulation: technology, competitive strategies and international location" *Environment and Planning D: Society and Space* 6 252-262
- Scott A. J., Storper M., (1987) "High technology industry and regional development: a theoretical critique and reconstruction" *International Social Science Review* 112 215-232
- Scott A. J., (1988) "Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in North America and Western Europe" *International Journal of Urban and Regional Research* 12 171-186
- Sklair L., (1991) *Sociology of the Global System* (John Hopkins University Press, Baltimore)
- Stöhr W. B., (1990) *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe* Mansell, London
- Storper M., Scott A. J., (1986) "Production, work and territory: contemporary realities and theoretical tasks" *Production, Work and Territory* (Eds A J Scott, M Storper) içinde Allen Unwin, London ss: 3-15
- Storper M., Scott A. J., (1989) "The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes" *The Power of Geography* (Eds J Wolch, M Dear) içinde Unwin Hyman, Boston ss: 21-40
- Storper M., Walker R., (1989) *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth* Basil Blackwell, Oxford
- Storper M., (1990) "Industrialization and regional question in the third world: Lessons of post-Imperialism prospects of post-Fordism" *International Journal of Urban and Regional Research* 423-444
- Urry J., (1987) "Survey 12: Society, space and locality" *Environment and Planning D: Society and Space* 5 435-444
- Walzer M., (1993) "Between nation and the world" *Economist* September 11-17 1993, 51-54
- World Bank, 1991 *World Economic Report 1991* (World Bank, New York)